

TURCZEL LAJOS*

Kapcsolatom Arany A. Lászlóval

Arany A. László nevét először 1946-ban hallottam és akkor egy véletlen folytán személyesen is megismertem őt. Korábban azért nem tudtam róla, mert magyar nyelvészeti és néprajzi munkássága 1939 és 1944 között bontakozott ki a Szlovák Államban, s onnan kevés tudományos hír jutott el a Magyarországhoz visszacsatolt Dél-Szlovákiába. Én 1939 januárjától 1942 októberéig (a tényleges katonai szolgálatra való bevonulásomig) a budapesti jogi kar hallgatója voltam s a Szlovák Államról és magyar lakosságáról csak a sajtóból szerzett átlagos ismereteim voltak, s azokból a nyelvészet teljesen hiányzott.

Az 1946 júliusában való megismerkedésem Arannyal a következőképpen történt. Meglátogattam Pozsonyban néhány év előtti budapesti kollégiumi társamat az érsekújvári születésű festőművész Zmeták Ernőt, s ő beszélgetés közben szóba hozta azt is, hogy az Orlovský-kiadó könyveit illusztrálja. Elvitt az egy szobából álló „kiadóhivatalba”, amely a Mély út (Hlboká cesta) elején volt. Útközben elmondta, hogy Arany A. László tanárt találjuk majd ott, aki a kiadó lektora és mellesleg Jozef Orlovský nyelvész kollégája.

Arany szívélyesen fogadott engem is, és megismertetett a kiadói programmal. A kiadó hivatalos neve ez volt: Vedecké a umelecké nakladatel'stvo dr. Jozefa Orlovského (Dr. Jozef Orlovský Tudományos és Művészeti Kiadója). Az akkor már megjelent vagy még sajtó alatt álló 18-20 kiadvány között volt Ludovít Novák és Ján Stanislav egy-egy nyelvtani műve, V. Ondrouch történeti munkája, Fr. Zagiba zenetörténeti füzete, valamint Orlovský és Arany közösen írt szlovák nyelvtana (*Gramatika jazyka slovenského*). Az irodalmi-művészeti jellegű kiadványok közül, melyeket kivétel nélkül Zmeták illusztrált, engem leginkább Szabó Dezső fő művének, Az *elsodort falunak* fordítása lepett meg. Ez akkor még nem került ki a nyomdából, de később Zmeták nekem is küldött belőle. A címe: *Mizina*, a fordítója Valentin Beniák. A modern magyar költészet nagy hívének és kongeniális fordítójának, Beniáknak az Orlovský -kiadónál verseskötete is megjelent (*Igric a Mária*), valamint két olyan fordítása (*Aucassin et Nicolette: Oscar Wilde: Balada o ž alári v Readingu*), melyekre legkedvesebb magyar költőjének, Tóth Árpádnak a fordításai ihlették őt. Arany a Wilde-fordítással engem is megajándékozott, és ez a könyvecske egyrészt a művészi fordítás ereje és szépsége, másrészt Zmeták remek illusztrációi révén nagyon a szívemhez nőtt, s annyszor elolvastam, hogy néhány strófája akaratlanul az emlékezetembe ragadt. Mikor aztán másfél évtizeddel később egy társaságban Beniáknak bemutattak és ő keserűen jegyezte meg, hogy a neve egy magyar irodalmárnak nem sokat mond, akkor én ellenbizonyítás-képpen csendesesen elrecitáltam neki a nagyszerű fordítás két strófáját. Az idős és beteges költő könnyekig meghatódott és megölelt.

Az 1946-os futólagos találkozáson - az Orlovskýval közösen írt nyelvtankönyvön kívül - Arany szlovák és magyar tárgyú nyelvészeti munkássága nem jött szóba s én úgy tekintettem rá, mint a magyar lakosság jogfosztása következtében facerrá vált értelmiségiek egyikére, akinek szlovák barátja adott munkát. Jómagam abban az időben a Párkány környéki egyházi birtokokon írnokoskodtam, és 1947 tavaszán visszaköltözve gyermekkorom második falujába, Kiskeszire az ottani uradalomban egy évig gazdaságvezető (intéző) is voltam. 1951 ősztől aztán a komáromi magyar gimnáziumba s onnan a pozsonyi Pedagógiai Főiskolára, majd a Komenský Egyetemre kerültem.

Arany és társai tragikus esetéről hosszú évekig nem tudtam, s ennek oka az lehetett, hogy az ellenük indított és politikailag durván manipulált perről a sajtóban valószínűleg nem jelentek meg közlemények. A tragikus históriát aztán az ötvenes évek végén Pozsonyban ismertem meg s a fő informátorom a per egyik védőügyvédje: Balogh Dénes Árpád volt.

Balogh neve a két háború közti munkásmozgalomból jól ismert: Fábry Zoltán közeli barátja és Az út folyóirat utolsó felelős szerkesztője volt, és valószínűleg ő fordította szlovákra Fábry A vádlott megszólal című híres védőiratát. 1945 után rövid ideig ügyvédként is működött, majd a Komenský Egyetem marxista intézetének előadója lett. 1968 őszén külföldre távozott.

Arra már nem emlékszem, hogy Balogh kiket védett a csoportból, de Arany nem volt köztük. Mint mondotta: a per az alakuló belpolitikai helyzet és a kavargó-bonyolódó csehszlovák-magyar viszony lutriszerű függvénye volt. Nem sokkal az ítélethozatal előtt a védőket úgy informálták, hogy a felmentés is lehetséges s aztán jött egy hirtelen fordulat és justizmord ítéletek születtek. A legsúlyosabbat, 20 évi fegyházbüntetést Arany kapta, Balogh szerint főleg azért, mert a bírósággal szemben fölényes erkölcsi magatartást és megvetést tanúsított.

A hatvanas évek elején, 1962 vagy 63-ban arról is tudomást szereztem, hogy Arany már szabadlábon van és a vízi-építési vállalatnál (Hydrostavnál) dolgozik. Abban a szándékomban, hogy kapcsolatot teremtek vele, megint egy véletlen volt segítségemre. Kárpitosra volt szükségem és egyik ismerősöm a nyugdíjas Arany Bélát ajánlotta, aki Pozsony legismertebb bérházában, a Manderlában lakott. Béla bácsi értelmes, olvasott ember volt és a húszas-harmincas években iparos cserkészként a cserkész sajtóban publikált. Mikor kiderült, hogy Arany A. László testvérbátyja, előhozakodtam a szándékkal, amire azt a feleletet kaptam, hogy ez nehéz próbálkozás lesz, mert öccse a régi baráti-ismerősi kapcsolatai nagy részét is megszakította. Mint később megállapítottam: Aranynak ez az utóbbi eljárása abból - a múlt dolgokat is keményen értékelő - erkölcsi titanizmusából adódott, melyet a rázúdult súlyos csapások katarzisos átélése alakított ki benne. Ennek megfelelően a szóbeli és levélbeli érintkezéseiben is különös, szertartásosság, az eredendő tartózkodást ünnepélyes meghittséggel vegyítő magatartás nyilatkozott meg. Így például ismeretségünk egész ideje alatt szertartásosan professzor úrnak szólított és súlyosbodó betegségében az egyik sorstársáról ilyen pátoszteli hangon írt: „Az ő kezébe tettem az ügyünket és eszménket is: akarata az én akaratom, célja az én célom, döntése engem is kötelez.”

A Béla bácsi közvetítésével megteremtett kapcsolatfelvétel végül is úgy történt, hogy bemutatkozásképpen elküldtem Aranyinak az Irodalmi Szemle akkori néhány számát, és az ott közölt írásaim bizalmat és érdeklődést keltettek benne irántam. Önálló lakása nem volt s a vidéki munkából a hétvégeken hazajárogatva Béla bácsiéknál lakott. Itt találkoztunk azután is, hogy betegállományba került. Az üldöztetésüket kiváltó jogfosztás ellen tiltakozó akcióikról és az elítélésük után elszenvedett évekről részletesebben nem akart beszélni, de a fogság néhány epizódját felelevenítette előttem. Esterházy Jánossal, akivel a Szlovák Állam idején közeli kapcsolatban volt, az havai fegyházban találkozott; a Magyar Párt egykori vezetője akkor már emberroncs volt, de a lelkierejét megtartotta. Arany csoportjának egyik tagját, a Losonc melletti Pinc községből származó Bokor Ferencet jól ismertem, mert a harmincas években Kiskeszin is tanítószkodott. Róla azt tudtam meg, hogy a fegyházban testileg-lelkileg összetört és zavarodottá válva halt meg.

Újraismerkedésünk kezdetétől arra törekedtem, hogy az adott lehetőségek között valamilyen szellemi munkát szerezzek Arany számára. Ez nem volt könnyű ügy, hiszen abban az időben még a hosszú börtönbüntetésen túlesett Gustáv Husák is alantas beosztásokban dolgozott. Először Szőke József barátomhoz, az Új Ifjúság főszerkesztőjéhez fordultam, aki a kérésemre kieszközölte és felajánlotta a három magyar nyelvű ifjúsági lapnak (Új Ifjúság, Pionírok Lapja, Kisépitő) brigádmunkában végzendő nyelvi lektorálását. Nagy meglepetésemre Arany ezt az anyagi vonatkozásban kecsegtető ajánlatot elhárította, s kifejezett érve meglehetősen titánkodó volt: a saját helyzetét Michelangelo falanszteri munkabeosztásához, a széklábfaragáshoz hasonlította. Valószínűnek tartom, hogy az igazi ok az volt, hogy fogyó erejét nyelvészeti munkára akarta használni.

Újabb segíteni akaró akcióm 1964-ben igen merész volt. A magyar tanszék vezetőjeként a bölcsészeti kar dékánját, Šimon Ondrušt arra kértem, hogy tegye lehetővé a már betegeskedő Aranynak a tanszékünkre való felvételét s én aztán otthon végezhető tudományos munkát osztok ki számára. Ondruš - aki ismerte és nagyra becsülte Arany szlovák tárgyú nyelvészeti munkásságát - helyeselte a javaslatot, de megjegyezte, hogy a realizálásához az Igazságügyi Megbízotti Hivatal (Poverenictvo spravodlivosti) jóváhagyása szükséges. A „Hivatal”-ban aztán a javaslatot nem tartották „célszerű”-nek, s az ilyen eljárás a mi akkori viszonyaink között tipikus volt.

A kudarcba fült kísérlet után rábeszéltem Aranyt a rehabilitáció kérvényezésére. A főügyészséghez címzett kérvényt, melyet jogász féltestvére fogalmazott meg, nem postai úton továbbítottuk, hanem elvittem a Csemadok elnökéhez és a Központi Bizottság tagjához, Lőrincz Gyulához. Éppen ott voltak nála Dobos László és Szabó Rezső, akik jelenlétében megkértem őt, hogy járjon el az ügyben. Lőrincz csodálkozott azon, hogy a rehabilitációs eljárás még nincs folyamatban és megígérte, hogy a közbülső támogatások megszerzésével továbbítja a kérvényt. Hogy aztán a továbbítás és támogatás megtörtént-e, azt nem tudom, mert pár hónappal később Lőrincz nagyon felbőszült azon az írásomon, amit a Juraj Zvara által megtámadott Fábry védelmében az Irodalmi Szemle 1965. évi 1. számában közöttem, és amelyet a Párt ideológiai osztályán is megtárgyaltak. Ilyen körülmények között Lőrincznél nem tudtam érdeklődni a kérvény sorsa felől, de úgy hittem, hogy az ígérteit teljesítette. Arra is emlékszem, hogy a kérvényt fogalmazó féltestvér, dr. Zagiba továbbra is figyelemmel kísérte az ügyet.

Miközben ezek történtek, akkor a már súlyosan rákbeteg Arany, a fogsága alatt „megjárt” jáchymovi uránbánya áldozata; a rozsnyói szülőházban tartózkodott, ahol egy ideig idős nevelőapja, majd a rokonai ápolták őt. Nevelőapja halála után ezt a levelet írta nekem:

Rozsnyó, 1964. szept. 23-án

Kedves Professzor Úr!

Magam is alkonyatba hajlok - ami előttem volt, el kell búcsúztatnom: a váratlan, beígértet egyaránt. Nevelőapámat temettem, de kissé magamat hantoltam: apám volt a legjobb betegápolóm, az egészségem, nyugalmam. Most Nélküle kísérletezek felegyenesedni. Remélem sikerül - még nem dőlt el.

Köszönöm jó szavát; fekete évemben mindenkor jót tett. Napjaim az emésztés nehéz folyamatának kibogozásában telnek - nem mindig eredményesen, de túrhetően. Békém, nyugalmam van itt, a lehető legjobb kosztom; agyam jól működik és jó óráimban szép munkát végzek: Sajnos eróm csekély, de gondolkodásom lényegre vág.

Egy-egy jószágos levél külső szint hoz életembe - hálás vagyok érte. Magányomat szeretem.

Az ősz talán meghozza a rabtartók megmozdulását s egy-két bilincsem lehullását. Köszönöm fáradozását. Szabad idejében számoljon be munkájáról s az irodalmi eseményekről.

Szeretettel üdvözlöm

Arany László

A levélből kitűnik, hogy Arany akkor - még egy ideig később sem - tudott arról, hogy rákbeteg, és bízott a gyógyulásban. Engem Béla bácsiék informáltak a valóságos helyzetről. A levél utolsó soraiban a „rabtartók”-ra és „bilincsek”-re utaló mondat minden bizonnyal a rehabilitációval kapcsolatos reményét fejezi ki.

A pozsonyi kivizsgálások alkalmából néhányszor találkoztam vele és Rozsnyón is meglátogattam. Utolsó levelét - mely után még jártam nála Rozsnyón - emlékező írásom zárórészeként közlöm:

Rozsnyó, 1965. jan. 13-án.

Kedves Professor Úr!

Megkaptam az ISz-nek néhány számát s köztük a kérdéses 7. számot is - örültem neki, s köszönöm.

Pozsonyból nagyon rozoga állapotban kerültem vissza, s állapotom csak e napokban állandósult - viszonylag. Remélem, most már állandó lesz erősödésem. Februárban ugyan megint Pozsonyba kell utaznom, de a múltkori tapasztalat talán átsegít ezen a veszélyen. Ekkor talán újból találkozunk. Ha közben írna, nem fogok hallgatni; eddigi hallgatásomat gyengeség okozta.

Remélem, levelem jó egészségben és jó munkában találja csökkentetlen harci erőben; ehhez kívánom is minden előfeltételét.

Őszinte baráti üdvözlettel

Arany László

** A szerző az 1989. évi Bethlen Gábor-díj kitüntetettje.*